

فصلنامه تاریخ اسلام

سال دهم، بهار 1388، شماره مسلسل 37

عاشورا پژوهی در غرب

تاریخ دریافت: 88/8/25

تاریخ تأیید: 88/10/5

غلام احیا حسینی*

مقاله حاضر با هدف معرفی و شناخت تحقیقات صورت گرفته در موضوع عاشورا و عاشورا پژوهان در یکصد سال اخیر در غرب نگارش یافته است. در نوشتار حاضر ابتدا به سیر مطالعات اسلامی و مطالعات شیعی اشاره شده است. سپس چندتن از عاشورا پژوهان برجسته غربی و تحقیقات صورت گرفته در این موضوع معرفی گردیده است. در ادامه پایان نامه‌ها و کنفرانس‌هایی که در غرب به موضوع عاشورا توجه داشته‌اند مورد تحقیق قرار گرفته است. شناخت ویژگی‌های عاشورا پژوهی غربیان و تفاوت عاشورا پژوهی علمی با عاشورا شناسی رسانه‌ای در غرب از دیگر مباحث مقاله محسوب می‌شود.

واژه‌های کلیدی: خاورشناسی، مطالعات شیعی، عاشورا پژوهی در غرب، عاشورا شناسی علمی، عاشورا شناسی رسانه‌ای.

* کارشناس ارشد تاریخ تشیع

مقدمه

این مقاله به موضوع عاشورا پژوهی در غرب با تمرکز بر مطالعات صورت گرفته به زبان انگلیسی در یکصد سال اخیر می‌پردازد؛ از این رو درصدد پاسخگویی به این پرسش است که گستره و وضعیت عاشورا پژوهی در غرب چگونه است.

در آغاز، ذکر این نکته لازم است که به رغم اهمیت فراوان شیعه پژوهی برای شیعیان و بسیاری از غیر شیعیان، تا کنون شیعه پژوهی غربیان و موضوعات وابسته به آن نظیر عاشوراپژوهی به طور بایسته معرفی و بررسی جدی نشده است و شمار آثار جدی در این زمینه به خصوص به زبان فارسی - به عنوان زبان رسمی تنها کشوری که مذهب تشیع در آن رسمیت دارد - بسیار اندک است، تا آنجا که در زمینه معرفی عاشوراپژوهی در غرب فقط یک مقاله شش صفحه‌ای با مشخصات ذیل انجام یافته است:

عبدالحسین حاجی ابوالحسنی و محمد نوری، «نگاهی به عاشورا پژوهی در غرب»، مجله کتاب ماه (کلیات)، ش 63 و 64.

در آن مقاله فقط به معرفی بسیار کوتاه از چند مستشرق و معرفی اجمالی از چند اثر بسنده شده و بدون هیچ نتیجه‌گیری یا مقدمه یا مؤخره‌ای پایان یافته است.

نوشتار پیش رو با توجه به کاستی‌های نوشته پیشین ابتدا با مقدمه‌ای مناسب به سیر مطالعات اسلامی و سپس مطالعات شیعی در غرب اشاره دارد. در ادامه علاوه بر معرفی عاشورا پژوهان غربی، به معرفی دو عاشورا پژوه مسلمان برجسته در غرب پرداخته است. توجه به پایان نامه‌های عاشورایی در غرب و کنفرانس‌هایی که به موضوعات مرتبط با عاشورا پرداخته‌اند از دیگر نکات قابل توجه نوشتار حاضر است. در پایان با یک جمع‌بندی به ویژگی‌های عاشوراپژوهی غربیان و همچنین مبحث مهم تفاوت عاشوراشناسی رسانه‌ای در غرب با عاشوراپژوهی علمی پرداخته شده است.

از دشواری‌های نگارش مقاله حاضر، کمبود منابع به زبان فارسی و نیز دیگر زبان‌هاست و این پژوهش جزو نخستین پژوهش‌ها در ایران و دیگر کشورها محسوب می‌شود.

مطالعات اسلامی، ریشه مطالعات شیعی در غرب

واقعه عاشورا در تاریخ اسلام از موضوعات مورد توجه محققان و تاریخ نگاران است. این واقعه تاریخی از چنان اهمیتی برخوردار است که به نظر برخی از شیعه پژوهان آن را باید نقطه بروز و ظهور تشیع محسوب کرد.^۱ این حادثه در پی توسعه مطالعات شیعی^۲ در غرب، از ابعاد قابل توجه تشیع برای محققان غربی بوده است. پیش از ورود به بحث، مناسب است به سیر «مطالعات اسلامی» به عنوان پیش‌زمینه «مطالعات شیعی» اشاره کنیم.

برای تعریف مطالعات اسلامی باید «شرق‌شناسی» یا اصطلاح امروزی آن «مطالعات شرقی» را تعریف کنیم؛ تعریفی مناسب از مطالعات شرقی جز با شناخت مفهوم شرق در نزد غربیان حاصل نخواهد شد.

متداول‌ترین مفهومی که از «شرق» در روزگار کنونی برداشت می‌شود، مفهوم فرهنگی آن است که عبارت است از روح حاکم و مشترک مجموعه‌های مختلف بشری در مشرق زمین^۳ که این نوع خاص از مفهوم شرق را خود شرقی‌ها نیز پذیرفته‌اند.^۴ غربی‌ها از دیر باز تلاش‌هایی برای شناخت شرق انجام داده‌اند. برخی آثار ادبی و تاریخی پدید آمده در یونان و روم را می‌توان نمونه‌هایی از مطالعات شرقی نخستین شمرد؛ با این همه ظهور اسلام فصلی نو در روابط شرق و غرب گشود. با وجود به رسمیت شناخته شدن دین مسیحیت از سوی قرآن و برخوردهای مسالمت‌آمیز پیامبر(ص) با مسیحیان و دولت‌های مسیحی، آنان موضعی خصمانه در برابر اسلام و مسلمانان اتخاذ کردند و تحت تأثیر این موضع، آثاری - هرچند اندک - درباره پیامبر، قرآن و مسلمانان پدید آوردند.^۵

این رویه خصمانه پس از جنگ‌های صلیبی شدت بیشتری پیدا کرد؛ از این رو می‌توان گفت «مطالعات اسلامی در غرب» تکویناً ضد اسلامی بوده و خاستگاهی اسلام‌ستیزانه داشته است.^۶

مطالعات اسلامی در غرب عمدتاً از سه جریان و پدیده متأثر بوده است:

1- تحولات فرهنگی و سیاسی در غرب؛

2- تحولات سیاسی و فرهنگی در شرق؛

3- روابط شرق و غرب.

با توجه به این نکته و نظر به اهمیت دادن محققان حوزه شرق شناسی به هر یک از این سه جریان، دیدگاه‌های مختلفی در باب مراحل مطالعات اسلامی در غرب ارائه شده که از میان آن دیدگاه‌ها، آرای مناسب‌تر در پنج مرحله زیر قابل تقسیم‌بندی است:

1- مرحله دفاع (از ظهور اسلام تا قرن 14م)؛

2- مرحله تبشیر (قرن 15 - 16)؛

3- مرحله استعمار (قرن 17 - 18)؛

4- مرحله تحقیق علمی (قرن 19 - 20)؛

5- مرحله فرا استعمار (بعد از واقعه یازدهم سپتامبر)؛

بررسی مفصل این مراحل از حوصله این مقاله خارج است؛^۷ اما به طور خلاصه می‌توان اشاره کرد که در مرحله اول، مسیحیان در واکنش به دین نو ظهور که دارای قدرت نظامی قابل توجهی هم بود، به دفاع از مبانی و اصول مسیحیت برخاستند و در این راستا برای شناخت جبهه مقابل به ترجمه متون اسلامی اقدام کردند. آن مجموعه ترجمه‌ها که به تشویق و نفقه پیتر مقدس^۸ در فاصله سال‌های 1100 تا 1500 به انجام رسید بعدها به نام «مجموعه کلونیایی»^۹ شهرت پیدا کرد.

در مرحله تبشیر، هدف شناساندن و تبلیغ مسیحیت در جوامع شرقی بود. نقطه مشترک هر دو مرحله، ضدیت تمام عیار با اسلام و طرح اتهامات و افتراهایی بر ضد اسلام و پیامبر بود.

در مرحله استعمار با پدید آمدن ابعاد تازه‌ای در روابط غرب و شرق به خصوص مسائل اقتصادی، نگاهی جدید با رویکرد اقتصادی به اسلام و شرق به وجود آمد. با افزایش ارتباطات در قرون اخیر، آغاز دین پژوهی علمی و افزایش مطالعات در مورد اسلام، «مرحله تحقیق علمی» پدیدار شد. در این مرحله در کنار رشد فزاینده مراکز مطالعات اسلامی و

شرق‌شناسی، شاهد ورود غیراروپایی‌ها نیز به این عرصه هستیم.^{۱۰} پس از واقعه یازده سپتامبر، بسیاری از معادله‌های سیاسی و فرهنگی جهان تغییر کرد. در پی این تغییر، مطالعات اسلامی ویژگی‌های جدیدی یافته است که می‌توان آن را در بحثی جداگانه مورد بررسی قرار داد. در واقع غرب به رهبری امریکا با استفاده از قدرت رسانه‌ای و با مقاصد سلطه جویانه خویش، ادبیات تازه‌ای را در حیطه مطالعات اسلامی وارد کرده است (با تأکید بر بزرگ‌نمایی ابعاد ستیزه جویانه اسلام و با استفاده از واژه‌هایی چون تروریسم و بنیادگرایی)؛ بنابراین در سال‌های اخیر آنچه می‌توان از اسلام‌شناسی در غرب برداشت شود می‌توان نوعی بازگشت به مرحله استعمار تلقی کرد و شاید آن را بتوان مرحله ششم سیر مطالعات اسلامی در غرب برشمرد.

مطالعات شیعی در غرب

شاخه‌ای از مطالعات اسلامی در غرب به نام «مطالعات شیعی» معروف است. شاخه‌ای نسبتاً نوپا که بیشتر تکاپو و حیات خود را در دهه‌های اخیر مدیون انقلاب اسلامی در ایران است.

دلیل عدم توجه به تشیع در مطالعات اسلامی غربی‌ها همان علت سنتی این قضیه است؛ یعنی سیطره اهل سنت بر مراکز قدرت و ثروت در طول تاریخ اسلام. این عامل باعث شده که تشیع و شیعیان در حاشیه مطالعات اسلامی قرار داشته باشند؛ لذا سالیان متمادی تشیع چهره‌ای پر از ابهام و مه‌آلود در آثار شرق‌شناسان غربی داشته است. به این مطلب شیعه پژوهان معاصر هم اشاره دارند:

در مغرب زمین تحقیق و بررسی در تشیع یکی از شاخه‌های مطالعات و بررسی‌های اسلامی بود که بیش از همه مورد غفلت قرار گرفته است.^{۱۱}

آنچه از جست‌وجو در میان منابع کهن غربیان در مورد اسلام استفاده می‌شود این است که در قرون ابتدایی مواجهه اسلام و غرب – از آنجا که آشنایی غربیان از اسلام به طور کلی و عام بوده – آشنایی ایشان از تشیع در حد بسیار ناچیز بوده یا شاید بتوان گفت

که اصولاً آشنایی در این مورد نداشته اند:

ملل و نحل نویسان اهل سنت عموماً شیعیان را «منحرفین» از «منهج مستقیم» به شمار آورده‌اند که نماینده یک روند «کترآیینی» در برابر «درست‌آیینی» هستند. بسیاری از محققان غربی بعد نیز که به بررسی اسلام پرداخته‌اند همین دوشاخگی را پذیرفته و اسلام شیعی را به مثابه بدعتی در دین اسلام گرفته‌اند.^{۱۲}

صرف نظر از برخورد تند پاره‌ای از منتقدان و نویسندگان مسلمان با پدیده شرق شناسی و متهم ساختن شرق شناسان به تعقیب اهدافی سوء و برداشت‌های نادرست از متون اسلامی و ارائه تحلیل‌هایی ناصواب از جنبه‌های مختلف تاریخ، فرهنگ و اندیشه اسلامی، این اعتقاد تقریباً مورد پذیرش همگان است که شیعه در مطالعات و بررسی‌های شرق‌شناسی، بسیار مورد غفلت و بی‌توجهی قرار گرفته و تصویری نادرست از آن ارائه شده است. به نظر می‌رسد این جمله ادوارد براون (متوفای 1926 م) همچنان به قوت خود باقی است که «هنوز در هیچ یک از زبان‌های اروپایی، تألیفی مشروح، کافی و قابل وثوق درباره شیعه در دست نداریم». تکیه اصلی مستشرقان بر منابع اهل سنت، شناخته نشدن شیعه به عنوان یک جریان نیرومند دینی، سیاسی و فرهنگی، غرض ورزی‌های برخی از مترجمان سنی مذهب آثار شرق‌شناسان، ضعف دستگاه تبلیغی شیعه و پیچیدگی و ابهام تاریخ سه قرن نخست شیعه از یک سو منجر به پایین بودن تعداد تألیفات مربوط به شیعه شده و از سوی دیگر از درجه اعتبار مطالعات و بررسی‌های انجام شده کاسته است.^{۱۳}

نویسنده مقاله «تحقیق عقاید و علوم شیعی» به استناد کتاب‌ها و مقاله‌های منتشر شده درباره اسلام به یکی از زبان‌های غربی از سال 1943 تا 1968 م، چنین اظهار داشته است:

تقریباً از هر 350 کتاب و مقاله [درباره اسلام] یک عدد به شیعه دوازده امامی ارتباط دارد که بسیار کمتر از نوشته‌هایی است که درباره

شیعیان زیدی و اسماعیلی مشاهده می‌شود.^{۱۴}

اما به هر ترتیب برخی از شیعه پژوهان مسلمان و غیر مسلمان به مقوله تاریخچه مطالعات شیعی در غرب توجه نموده و در آن مورد آثاری نگاشته‌اند؛ از آن جمله است:

1- اتان کولبرگ، *مطالعات غرب در خصوص اسلام تشیع*، مجموعه مقالات کنفرانس «تشیع، مقاومت، انقلاب»، دانشگاه تل آویو، 1984 به سرپرستی دکتر مارتین کرامر.

2- عباس احمدوند، *گذری بر مطالعات شیعی در غرب*، مجله *مقالات و بررسی‌ها*، دفتر 63، انتشارات دانشکده الهیات دانشگاه تهران، 1377.

مراحل شیعه پژوهی غربیان

مرحله اول: سفرنامه‌ای

پیشینه آشنایی اروپاییان با شیعیان و مذهب تشیع، با وقوع جنگ‌های صلیبی آغاز شد. تا پیش از این، کشورهای غربی تنها با اسلام سنی که دین رسمی و حکومتی کشورهای مسلمان بود، آشنا بودند. اما در خلال جنگ، صلیبیان با فرقه‌هایی از شیعیان، همچون فاطمیان در مصر و پس از مدتی با باطنی مسلکان روبه‌رو شدند. در برخی از آثار نویسندگان این دوره مطالبی راجع به شیعیان دیده می‌شود که نادرست بوده و با تعصب آمیخته شده است. شاید بتوان گفت که اولین آشنایی جدی غرب با تشیع از طریق سفر و سفرنامه نویسی است که آغاز آن را باید از سفرنامه مارکوپولو^{۱۵} در دهه‌های آخر قرن سیزده و اوایل قرن چهارده دانست. مارکوپولو اولین یادداشت‌های سفرنامه‌ای را از اسماعیلیه شامات دارد.^{۱۶}

اما اوج سفرنامه نویسی را عمدتاً در قرن‌های شانزده و هفده یعنی پس از تشکیل دولت صفوی و افزایش ارتباط سیاسی و اقتصادی اروپاییان با ایران شاهد هستیم. شاید بتوان معروف‌ترین این دسته را *سفرنامه ژان تساردن* نامید که اطلاعات نسبتاً خوبی از اوضاع آن روزگار ایران ارائه می‌دهد. مشخصه این دوره یادداشت‌های روزانه‌ای است که

از نظم و موضوعیت برخوردار نیستند.

مرحله دوم: سفرنامه‌ای - علمی (قرن 19-18)

در این مرحله و در ادامه سنت سفرنامه نویسی، افرادی که تجربیات سیاحان گذشته را نیز به همراه داشتند، به عنوان سفیران سیاسی، اقتصادی و فرهنگی در کشورهای شرقی مشغول به کار شدند. وجه تمایز این مرحله با مرحله قبل را می‌توان در سکونت بیشتر این افراد در آن بلاد و تلاش در جهت نوشتن آثاری منظم درباره تاریخ شرق و ایران دانست؛ البته در ابتدا موضوعات عام، از قبیل مذهب، سیاست، اقتصاد و تجارت بود، ولی بعدها این موضوعات تخصصی‌تر و جزئی‌تر گردید؛ برای مثال در خصوص مذهب، حیطة کار آنان در کشورهای شیعه نشین، تاریخ تشیع و دیگر مطالعات شیعی بود.

مرحله سوم: شیعه پژوهی علمی (قرن 20)

قرن بیستم همان طور که در سیر مطالعات اسلامی هم از جایگاه مهمی برخوردار است، در مطالعات شیعی نیز اهمیت فراوانی دارد. در چند دهه اخیر، گروهی از محققان به بعضی از ساحت‌های اسلام شیعی توجه جدی مبذول داشته‌اند. پیشگامان این گروه عبارت‌اند از: رودلف اشترومان^{۱۷} (1877-1960)، لوئی ماسینیون^{۱۸} (1883-1962)، هانری کربن^{۲۱} (1913-1978) که سهم کربن در مطالعات شیعی از جهت شناخت ارزشمندش از اندیشه شیعی، چه شیعه اسماعیلی و چه شیعه اثنی عشری، منحصر و ممتاز است.^{۲۲} این مرحله با توجه به ویژگی‌ها و شخصیت‌هایی که در آن بروز و ظهور داشته‌اند به سه مرحله تقسیم می‌شود:

1. از آغاز تا 1945

شخصیت معروف و کلیدی این دوره دونالدسون^{۲۳} است که با نگاشتن کتاب **مذهب**

تشیع، مطالعات مشخص امامیه شناسی در آمریکا (هارفورد) را بنیان نهاد. که به شهادت دکتر نصر کتاب فوق هنوز در مطالعات شیعه امامیه مستند و مرجع است.^{۲۴}

دونالدسون اهل انگلستان و فارغ التحصیل مدرسه تبلیغات کندی در هارتفورد است که مدت شانزده سال در ایران و مشهد سکونت داشت و به برخی از کشورهای اسلامی نیز مسافرت کرد؛ اما آثار او بیشتر شیعه پژوهانه است.

2. از 1945 تا 1979

پس از جنگ جهانی دوم و پس از آنکه در سال 1972 واتیکان اعلامیه بسیار مهم خود را در قبال اسلام منتشر ساخت،^{۲۵} رویکرد علمی به شدت در میان اسلام شناسان غرب افزایش یافت و به تبع این رویکرد، به بخش مطالعات شیعی اسلام شناسی هم نفوذ کرد و باعث ظهور چهره‌های برجسته‌ای چون نیکی کدی، مارشال هاجسن و ویلفرد مادلونگ شد. علاوه بر شخصیت‌های پیش گفته می‌توان به «دانشمندانی چون اتان کولبرگ، هاینس هالم، حسین محمد جعفری، موجان مومن، فرهاد دفتری، محمد علی امیر معزی و دیگران که در بالابردن شناخت ما از اسلام شیعی کمک شایانی کردند اشاره نمود».^{۲۶}

مشخصه برجسته این دوره افزایش مطالعات راجع به مذهب اسماعیلیه است که علاوه بر توجهی که هاجسن و مادلونگ به اسماعیلیه داشتند اندیشمندان دیگری چون ایوانف روسی و عرفان تامر به این وادی توجه جدی نشان دادند.

پژوهش علمی در شاخه‌های گوناگون تشیع در این دوره آغاز شد؛ به طور مثال شاید بتوان آغازگر مطالعات کلامی شیعه در دهه‌های اخیر را ویلفرد مادلونگ دانست که با کتاب *اندیشه‌های کلامی امامیه و معتزله* باب این بحث را در عصر حاضر گشود.^{۲۷}

3- از 1979 (پیروزی انقلاب اسلامی در ایران) تا کنون

پیروزی انقلاب اسلامی در ایران به رهبری یک فرد روحانی و تشکیل حکومتی که

دارای ویژگی‌های خاص دینی همراه با مشروعیت مردمی است و در کمال ناباوری غربیان با شیوه‌ای دموکراتیک اداره می‌شود، توجه جهان غرب را به چپستی و دلایل این امر جلب کرد. در این راستا این سؤال برای غربی‌ها پیش آمد که ریشه انقلاب کجاست و چه عواملی باعث پدید آمدن انقلاب شد؟ به این ترتیب حجم عظیمی از مطالعات اسلامی غربیان به سوی مطالعات شیعی جهت داده شد. کرسی‌های شیعه‌شناسی در مراکز آموزشی غرب تأسیس گردید. مستشرقان غربی و شرقی مطالعات جدی را در باب تشیع به خصوص شاخه امامیه آن آغاز کردند که تحقیق حاضر در صدد به دست آوردن نمایی از این رویکرد جدید غربیان به تشیع است.

با نگاهی گذرا به سیر مطالعات شیعی در غرب در می‌یابیم که انقلاب اسلامی ایران به مثابه زنگ بیدارباشی برای جهان غرب، آنها را وادار کرد تا بخش قابل توجهی از توان تحقیقی و مطالعاتی مراکز و مؤسسات پژوهشی خود را معطوف مطالعات شیعه‌شناسی کنند. که نقطه عطفی در سیر تاریخی مطالعات شیعی غرب به حساب می‌آید. تعداد قابل توجه آثار منتشر شده در باب تشیع در دو دهه اخیر خود گواهی روشن بر این امر است. بدیهی است که پس از انقلاب اسلامی در ایران و ظهور جنبش‌های شیعی در جهان، توجه غرب به مطالعات شیعی را بیش از پیش جلب کرد؛ برای نمونه می‌توان به نگارش بیش از پانصد عنوان پایان نامه در مقاطع تحصیلات تکمیلی دانشگاه‌های غرب در مورد ایران و تشیع^{۲۸} اشاره کرد. اما مسئله مهم این است که ما به عنوان کانون توجه این مطالعات، تا چه حد از مطالعات غربیان درباره تشیع آگاهیم؛ چه افراد، مراکز و مؤسساتی، شیعه پژوهی را وجهه همت خویش قرار داده اند؛ آیا این کارها از اصالت کافی علمی برخوردار است و....

با کمال تأسف تا کنون پاسخ شایسته‌ای به این پرسش‌ها داده نشده است؛ مشکل نیز از همین جا شروع می‌شود، زیرا بدون شناخت توانایی‌های طرف مقابل، نمی‌توان در مقابل چشمانی که ما را به دید یک پدیده تازه کشف شده می‌نگرد، به برنامه‌ریزی مناسبی دست زد. مقاله حاضر با هدف پر کردن این خلأ در یک حوزه خاص - هر چند به صورت ناقص

– نگارش یافته است.

عاشورا پژوهی در غرب

مرحله اول: تصحیح و ترجمه تواریخ عمومی و مکتوبات شیعی

به نظر می‌رسد اولین آشنایی مستشرقان با حادثه عاشورا در نتیجه تصحیح و ترجمه تواریخ عمومی یا کتب مخصوص به شیعه مانند *الارشاد* شیخ مفید به دست آمده باشد. ترجمه انگلیسی کتاب *الارشاد* منبعی برای مقاله Husayn Ibn Ali در *دائرة المعارف جهان اسلام* معاصر بوده است.^{۲۹}

ترجمه بخش خلافت یزید بن معاویه از *تاریخ طبری*^{۳۰} مطمئناً در اطلاعات عاشورا پژوهان غربی مؤثر بوده است. ترجمه و تصحیح *تجارب الامم* ابن مسکویه (431ق) به دست مستشرق انگلیسی فردریک آمدور (1854-1917م) و ترجمه بخش علی بن ابی طالب (ع) و فرزندان ایشان از کتاب *انساب الاشراف* بلاذری (279ق) به دست مادلونگ نیز به آشنایی بیشتر مستشرقان غربی با امام حسین (ع) انجامید.

مرحله دوم: عاشورا پژوهی علمی و تحلیلی

از دهه‌های نخستین قرن بیستم شاهد آثاری منحصر به فرد در باب مطالعات شیعی و به تبع آن توجه خاورشناسان به مقوله‌هایی نظیر محرم، عزاداری، عاشورا و امام حسین (ع) هستیم؛ برای نمونه در فصلی از کتاب *مذهب شیعه* دونالدسون به مباحثی تحت عنوان «کربلا مهم‌ترین زیارتگاه شیعی» برمی‌خوریم که در آن به مباحثی چون موقعیت شهر کربلا، فضیلت زیارت آن، کربلا در نگاه جغرافی‌دانان و سیاحان، زیارت و عزاداری امام حسین (ع) و وصف کلی کربلای معلی می‌پردازد.^{۳۱}

از نیمه دوم سده بیستم به تدریج شاهد تحولی در عاشورا پژوهی غربی‌ها هستیم؛ اولاً، کتاب‌ها و مقالات مستقل در این زمینه ارائه شد؛ ثانیاً، تنوع موضوعی و روشی پیدا شد و

پژوهشگران فقط به روش تاریخی و توصیفی اکتفا نکردند، بلکه با استفاده از مطالعات میان رشته‌ای و شیوه‌های تعلیل حوادث از منظرهای جامعه‌شناسی و علوم سیاسی به حادثه نگریسته‌اند. نکته جالب توجه در این نوشتارها توجه ویژه ایشان به آداب و مراسم مربوط به عاشورا است، چه اینکه بخش قابل توجهی از تحقیقات صورت گرفته به تحلیل جامعه‌شناختی و روانی این آداب و رسوم در این زمینه پرداختند. توجه به ابعاد نمایشی عاشورا نظیر تعزیه و ابعاد ادبی آن مانند سوگواره‌های عاشورایی از نکات قابل توجه در میان محققان غربی بوده است.

در سطور آتی به معرفی مستشرقان و مراکز و آثار ایشان در موضوع عاشورا و ریز موضوعات آن نظیر محرم، کربلا و آداب و رسوم عزاداری می‌پردازیم. ابتدا به سیرتاریخی عاشوراپژوهی علمی با تکیه بر زندگی و آثار مستشرقان اشاره می‌کنیم.^{۳۲}

شرق‌شناسان عاشوراپژوه

هابنریش فردینالد وستنفلد (1808-1899م)

خاورشناس آلمانی و متخصص در تاریخ اسلام و ادبیات عرب که مدارج علمی خود را در دانشگاه های هانور و برلین به پایان برد.^{۳۳} اولین پژوهشگری است که مقتل نگاری را با انتشار مقاله ای درباره *مقتل الحسین* (ع) ابی مخنف به غرب شناساند.^{۳۴} کار دیگر او ترجمه همین اثر به آلمانی بود.^{۳۵}

اگست مولر (1848-1892م)

فرزند شاعر بزرگ آلمانی ویلهلم مولر است. فارغ التحصیل زبان‌های شرقی از دانشگاه لایپزیک و دانشگاه وین است. کتاب‌ها و مقالات فراوانی در زمینه های گوناگون تاریخ اسلام نوشت. کتاب *اسلام در شرق و غرب* که در واقع کار ناتمام نولدکه بود، یکی از آثار مهم اوست. بخشی از این اثر درباره حسین بن علی (ع) است. از نظر قدمت از اولین

پژوهش هایی است که ماجرای کربلا را مطرح کرد.^{۳۶}

یولیوس ولهاوزن^{۳۷} (1844-1918م)

از خاورشناسان آلمانی است که از دانشگاه گتنگن^{۳۸} آلمان در رشته زبان های شرقی فارغ التحصیل شد. علاقه زیادی به تاریخ اسلام داشت. در کنار چاپ و انتشار و تصحیح کتاب **مغازی واقدی و تاریخ طبری**، در دو اثر خود از حسین بن علی(ع) و حادثه کربلا به تفصیل سخن گفت: یکی کتاب **معارضه جویی احزاب سیاسی دینی در اسلام**^{۳۹} که در سال 1901 منتشر گردید. در این کتاب به مخالفت های خوارج و شیعه با خلافت مرکزی پرداخته است و حدود چهل صفحه از این اثر درباره حسین بن علی است.^{۴۰} دوم کتاب **دولت عربی از ظهور اسلام تا پایان دولت اموی و سقوط آن**^{۴۱} است که در برلین در سال 1902 منتشر شد. ولهاوزن از نگاه تاریخی، جامعه شناسی و کلامی به نقش حسین بن علی(ع) در دوره خلافت اموی پرداخته است.

ولهاوزن که عمرش را در مطالعه و پژوهش درباره تاریخ سامی و عرب و به ویژه تاریخ صدر اسلام گذرانده تأثیر بسزایی در حوزه های تحقیقاتی غرب داشت و نوشته های او به ویژه در مورد حسین بن علی(ع) مبنای بسیاری از کارهای بعدی قرار گرفت.^{۴۲}

هنری لامنس^{۴۳} (1862-1937م)

لامنس فرانسوی الاصل و متولد بلژیک است. او 1878 به جامعه راهبان گرایید و از فارغ التحصیلان دانشگاه سنت ژوزف بیروت در رشته ادبیات عرب شد. مقالات و کتاب های متعدد در موضوعات تاریخ اسلام دارد. اولین نگارشی که در آن به حسین بن علی(ع) پرداخت، کتاب **فاطمه و فرزندان حضرت محمد(ص)**^{۴۴} است که به سال 1912 انتشار یافت.

برای ویرایش نخست **دایرة المعارف اسلام** لیدن مقاله «حسین بن علی(ع)» را

نگاشت؛ در این مقاله از کتاب *فاطمه و فرزندان حضرت محمد(ص)* بسیار استفاده کرد.^{۴۵} اما در ویرایش دوم *دائرة المعارف اسلام* مقاله لامنس حذف شد و مقاله جدیدی از وکسیا واگلیری^{۴۶} جای آن را گرفت.

لامنس کتاب حجیمی با عنوان *خلافت یزید اول*^{۴۷} درباره یزید بن معاویه نگاشت که در سال 1922 چاپ کرد. حدود یک پنجم، یعنی یکصد صفحه این اثر درباره حسین بن علی(ع) است. آثار لامنس را می‌توان از مهم‌ترین آثار در اوایل نیمه اول قرن بیستم درباره امام حسین(ع) در اروپا به حساب آورد.

دوایت دونالدسون^{۴۸}

خاورشناس بریتانیایی است که پژوهش‌های زیادی درباره شیعه انجام داد و کتاب *عقیده شیعه در امامت* را در سال 1931 و کتاب *مذهب شیعه*^{۴۹} را در 1933 به چاپ سپرد. بخشی از این اثر درباره امامت و زندگی حسین بن علی(ع) و چشم‌اندازهای نویسنده از شهر کربلا است.^{۵۰}

الساندر بوسانی^{۵۱} (1921م)

از خاورشناسان بنام ایتالیایی است.^{۵۲} کتاب *ادیان سرزمین پارس*^{۵۳} از جمله آثار مهم او به شمار می‌آید. در این اثر به تاریخ پیدایش و تحول مذهب تشیع در ایران می‌پردازد. بخش مهمی از کتاب درباره امام حسین(ع) و عاشورا و کربلاست.

لورا وکسیا واگلیری^{۵۴}

خانم لورا وکسیا واگلیری یکی از شرق‌شناسان پرکار ایتالیایی و عضو مؤسسه دانشگاهی شرق‌شناسی در ناپل بود. عمده پژوهش‌های وی در باب تاریخ قدیم و جدید اسلام است. واگلیری از سال 1924 مقالات خود را به نشریات و سمینارها ارائه می‌نمود

و این کار را دست کم تا سال 1980 ادامه داد. او در کشورهای اسلامی عمدتاً از طریق کتاب **تاریخ اسلام کمبریج** شناخته شده است. قسمت مربوط به خلافت امویان در بخش اول کتاب را او نوشت. قسمت های دیگر این بخش را مونتگمری وات و سورول نوشتند. او در این قسمت به ماجرای کربلا و عاشورا پرداخته است. از آنجا که **تاریخ اسلام کمبریج** از منابع پژوهشی دانشگاه های غرب است، نوشته های واگلیری توانسته است در سطح وسیعی گسترش یابد و تأثیر گذار باشد.

کار دیگر او مقاله طولانی در **دایرة المعارف اسلام** لیدن با عنوان حسین بن علی (ع) است.^{۵۵} این اثر را شاید بتوان یکی از علمی ترین و بلندترین مقالات در مورد امام حسین (ع) دانست که در آن به حادثه عاشورا نیز پرداخته شده است.

از دیگر آثار او در **دایرة المعارف اسلام** لیدن نگارش مدخل های «جمل»، «خیبر»، «غدیرخم» و «فدک» است.

خانم واگلیری در آگوست 1989 از دنیا رفت.

پیتر چلکوسکی^{۵۶}

از محققانی است که توجه خاصی به جنبه های هنری عاشورا دارد. از آنجا که ایشان دکترای ادبیات فارسی خود را از دانشگاه تهران (1968) اخذ کرده است، نزدیکی جنبه های

اجتماعی و هنری عاشورا را در میان شیعیان ایرانی از نزدیک دیده و لمس کرده است و از آنجا که این ابعاد از عزاداری می تواند برای یک محقق غربی بسیار جلب توجه نماید، ایشان تحقیقات قابل ملاحظه ای در موضوع تعزیه داشته است.

چلکوسکی دوره کارشناسی ارشد در رشته تاریخ و مطالعات اسلامی را در لندن (1959-1961) سپری کرد. او در سال 1958 کارشناسی خود را در فلسفه شرق اخذ کرده بود.

ایشان هم اکنون پرفسور مطالعات اسلامی و خاورمیانه ای در دانشگاه نیویورک است.

از آثار ایشان در مورد عاشورا به این موارد می‌توان اشاره کرد:

- *تعزیه: آئینهای مذهبی و نمایش در ایران*؛^{۵۷}

- *از کربلا تا نیویورک: تعزیه در حرکت*؛^{۵۸}

- *محرم در ترینیداد*؛^{۵۹} (ناحیه ای در آمریکا - منطقه کارائیب)؛

- نگارش دو مدخل «عاشورا» و «محرم» در *دائرة المعارف معاصر جهان اسلام*.^{۶۰}

دیوید پینولت^{۶۱}

دکتر پینولت را شاید بتوان برترین عاشورا پژوه دهه‌های اخیر شمرد، چه اینکه با بررسی آثار ایشان این نکته به دست خواهد آمد که عمده آثار و تحقیقات ایشان در مورد امام حسین(ع)، عاشورا و موضوعات مرتبط به آن است.

دیوید پینولت در سال 1974 دیپلم مطالعات فرانسوی خود را از دانشگاه کین در نرمندی فرانسه و در پی آن در سال 1977 کارشناسی فرانسه خود را از دانشگاه جرج تاون اخذ کرد. بعد از گذشت یک سال کارشناسی دیگری در مطالعات عربی و آلمانی از دانشگاه زوریخ در سوئیس گرفت.

پینولت کارشناسی ارشد و دکتری خود را در سال‌های 1981 و 1986 در رشته مطالعات عربی و اسلامی از دانشگاه پنسلوانیا دریافت کرد و از آنجا که دکترای او مطالعات اسلامی بود، برای انجام تحقیقات و پژوهش‌های آن سفرهای متعددی به نقاط مختلف سراسر جهان کرد؛ از جمله این سفرها می‌توان به مسافرت به مصر، تونس، اردن، پاکستان، هند و اندونزی اشاره کرد.

وی در سال 1997 به دانشگاه سانتاکلرا^{۶۲} پیوست و به تدریس اسلام و مذاهب جنوب شرق آسیا و فلسفه عرفانی و تشیع در اسلام مشغول شد. او در دانشگاه‌های کول گیت (همیلتون) و پنسلوانیا نیز به تدریس اشتغال داشته است.

آثار او عبارت است از:

- اسب کربلا: مطالعه در مورد عبادات مسلمانان جنوب آسیا؛^{۶۳}
- تشیع: اشعار آیینی و مشهور در یک جامعه مسلمان؛^{۶۴}
- روز شیر: مراسم عزاداری و هویت شیعه در لداخ؛^{۶۵}
- تشیع در جنوب آسیا؛^{۶۶}
- اجتماعات مردان مسلمان شیعه و بزرگداشت محرم در حیدرآباد هند؛^{۶۷}
- فصلی از کتاب میراث تشیع با عنوان «آیین‌های ریاضت‌های نفسی در روایات مسیحیت و تشیع»؛^{۶۸}
- روابط مسلمانان و بوداییان در یک بافت مذهبی: تحلیلی از دسته‌های عزاداری محرم در شهرستان «له» در لداخ؛^{۶۹}
- زینب بنت علی (ع) و جایگاه زنان خانه دار امامان نخستین در ادبیات عبادی شیعه؛^{۷۰}
- وی سخنرانی‌های متعددی داشته که از آن جمله است:
- احساس و هنر در مراسم شیعیان معاصر؛^{۷۱}
- روابط شیعه و سنی و امکان مصالحه؛^{۷۲}
- ما پروانه‌های حسینیم.^{۷۳}
- تحلیل تطبیقی آداب مرثیه خوانی شیعیان در هند معاصر و انجمن توبه مسیحی قرن چهاردهم در ایتالیا و آلمان.^{۷۴}

عاشورا پژوهان مسلمان در غرب

آنچه گذشت شرحی بود از مستشرقان غربی که در آثار خود به عاشورا و موضوعات مرتبط با آن پرداخته بودند. در میان اندیشمندان و محققان در مجامع علمی غرب، شمار

زیادی مسلمان و پیرو مذهب شیعه نیز هستند که ایشان هم آثاری در مورد عاشورا و حادثه کربلا ارائه کرده‌اند. در این میان دو محقق شیعه بیش از دیگر محققان آثار و تحقیقاتی در این زمینه عرضه کرده‌اند:

کامران آقایی^{۷۵} (محقق مرکز مطالعات خاورمیانه - دانشگاه تگزاس):^{۷۶}

آقای کارشناسی را در سال 1991 در تنسی، و کارشناسی ارشد را در سال 1996 و دکتری را در سال 1999 در لوس آنجلس اخذ کرد. موضوع رساله دکتری او در مورد دو شخصیت اصلی حادثه عاشورا با عنوان «حسین و زینب(س): الگوهای برای جنبش‌های سیاسی و اجتماعی در ایران معاصر» بود.^{۷۷}

حوزه‌های پژوهشی مورد علاقه این محقق شامل مطالعات اسلامی، تشیع، تاریخ معاصر ایران، تاریخ معاصر خاورمیانه است.

معروف‌ترین آثار او در مورد عاشورا دو کتاب زیر می‌باشد:

- زنان کربلا: پویایی جنسی آیینها و گفتمان سمبولیک تشیع معاصر؛^{۷۸}

- شهیدان کربلا: آیینها و نمادهای شیعی در ایران معاصر.^{۷۹}

محمود مصطفی‌ایوب^{۸۰} (استاد مطالعات اسلامی و ادیان تطبیقی):

او در سال 1938 در جنوب لبنان دیده به جهان گشود و در سال 1964 کارشناسی فلسفه را از دانشگاه آمریکایی بیروت اخذ کرد. وی در سال 1966 کارشناسی ارشد ادیان را از دانشگاه پنسلوانیا و در سال 1975 دکتری تاریخ دین را از دانشگاه هاروارد کسب کرد.

پایان نامه دکتری خود را به راهنمایی پرفسور آنه مری شیمیل^{۸۱} با عنوان **رنج رستگاری بخش در اسلام: مطالعه ای در مورد جنبه های عبادی عاشورا در**

تشیع دوازده امامی دفاع نمود.^{۸۲}

ایشان را شاید بتوان از پرکارترین محققان مسلمان در زمینه مطالعات اسلامی و شیعی دانست. نگارش بیش از پانزده کتاب و شش مقاله علمی در مجلات و دایره‌المعارف‌ها از جمله فعالیت‌های علمی این محقق مسلمان به حساب می‌آید. علاوه بر پایان نامه ایشان که در مورد عاشورا بود، ایشان چندین مقاله نیز در مورد این حادثه تاریخی نگاشته است:

- مرثیه و آداب و رسوم شیعی؛^{۸۳}
- فضائل امام حسین در منابع حدیثی اهل سنت؛^{۸۴}
- شهادت در مسیحیت و اسلام؛^{۸۵}
- مدخل عاشورا در *دایره‌المعارف دین*؛^{۸۶}
- مدخل عاشورا در *دایره‌المعارف ایرانیکا*؛^{۸۷}
- عزاداری عاشورا در مجموعه مقالات *تشیع: آموزه، اندیشه و معنویت*.^{۸۸}

پایان نامه‌ها با موضوعات مرتبط با عاشورا در غرب

هر ساله در مؤسسات آموزش عالی و دانشگاه‌هایی که دارای مراکز مطالعات اسلامی یا مطالعات خاورمیانه‌ای هستند، دانشجویان در انتهای مقاطع مختلف تحصیلی پایان نامه‌ها و پروژه‌هایی را دفاع می‌کنند که بنا بر یک تحقیق انجام شده، پس از انقلاب اسلامی در ایران و ظهور دیگر جنبش‌های شیعی در جهان، بیش از پانصد عنوان پایان نامه به زبان انگلیسی در مقاطع تحصیلات تکمیلی دانشگاه‌های غرب در مورد ایران و تشیع^{۸۹} نگاشته شده است. در اینجا به تعدادی از پایان نامه‌ها با موضوعات مرتبط با عاشورا و امام حسین(ع) اشاره می‌کنیم:

سال 1951: (امام) حسین(ع) منجی شیعه: تحلیلی از مجالس یادبود محرم؛^{۹۰}

سال 1973: سمبل‌های مذهبی و تغییر اجتماعی: تعزیه [امام] حسین(ع)؛^{۹۱}

سال 1975: رنج رستگاری بخش در اسلام: مطالعه ای در مورد جنبه‌های عبادی

عاشورا در تشیع دوازده امامی؛^{۹۲}

سال 1977: کربلا در متن: مطالعه محرم در لکنه هند؛^{۹۳}

سال 1999: حسین و زینب(س): الگوهای برای جنبش‌های سیاسی و اجتماعی در

ایران معاصر؛^{۹۴}

- زیارت: جنسیت، طبقه، حاشیه‌گرایی و شعائر مذهبی در ایران شیعی؛^{۹۵}

سال 2001: یک تحلیل بسطی از نگارش وقایع کربلا در تاریخ صدر اسلام؛^{۹۶}

سال 2002: آیین شهادت در تشیع؛^{۹۷}

سال 2004: میان جشن و سوگواری: آیین‌های محرم و ظهور قلمروی عمومی اولیه

ایران معاصر در دوره صفوی؛^{۹۸}

سال 2006: جاودانگی کربلا: شهادت در حافظه جنوب آسیا؛^{۹۹}

عاشورا و کنفرانس‌های مطالعات اسلامی

برگزاری کنفرانس‌ها، انتشار مجلات و دائرة المعارف‌ها و تأسیس انجمن‌های تخصصی در شرق شناسی نمایانگر منظم‌تر شدن فعالیت‌های شرق شناسان بوده است.^{۱۰۰} عین این ماجرا درباره شیعه پژوهی نیز اتفاق افتاده است و بروز چنین حرکت‌هایی همان معنا را به ذهن متبادر می‌سازد.

در کارگاه تحقیقاتی و سمینار مطالعات شیعی که در ششم آوریل 2002 در دانشگاه بریستول انگلستان و با مسئولیت انجمن مطالعات خاورمیانه انگلستان برگزار شد دو مقاله در مورد موضوعات مرتبط با عاشورا ارائه گردید:

- ویلفرد مادلونگ (دانشگاه آکسفورد): علی اکبر بن الحسین(ع) که بود؛

- اعظم تراب (دانشگاه کمبریج): محرم و برگزاری عروسی؛

از نکات جالب توجه در مورد عاشورا پژوهی در غرب برگزاری یک مجلس تعزیه در شهر نیویورک آمریکا در سال 2002 بود که با توجه به استقبالی که صورت گرفت در دو

مکان برگزار شد؛ ابتدا در محل برگزاری یک سمپوزیوم تاریخی در مورد مطالعات آسیایی و سپس در یکی از تالارهای معروف اجرای تئاتر این شهر اجرا گردید.^{۱۰۱}

در سال 2006 نیز سمیناری با موضوع هنر شیعی با عنوان «هنر و فرهنگ مادی تشیع ایرانی»^{۱۰۲} در تاریخ هفتم و هشتم جولای 2006 / شانزدهم و هفدهم تیر 1385 در دانشگاه آکسفورد انگلستان با مسئولیت انستیتو مطالعات شرقی و خاورمیانه آن دانشگاه برگزار شد. در آن سمینار دو برنامه مربوط به عاشورا اجرا شد؛ اولین آن نمایش فیلم مستندی بود با عنوان: حامل لوی (امام) حسین(ع)، زنان، جاودان سازان کربلا، محصول 2003 به مدت 35 دقیقه؛^{۱۰۳} دومین برنامه نیز کنفرانس دکتر یورگن وسیم فرمین، مهمان از موزه قوم شناسی مونیخ^{۱۰۴} بود که به ارائه کنفرانسی با عنوان «اسب امام حسین(ع): یادداشت‌هایی بر پیکر نگاری‌های عبادی تشیع پاکستان و شمال هند»^{۱۰۵} پرداختند.

تحقیقات موردی

علاوه بر تحقیقات مستشرقان در خصوص عاشورا، گاه به تک نگاری‌هایی در این زمینه برمی‌خوریم که در خور توجه است. در اینجا به بخشی از این گونه نوشتارها که در قالب کتاب و مقاله نگاشته شده اند اشاره می‌کنیم:

الف) کتب

- کربلا سرزمین مقدس از دیدگاه شیعیان آمریکای شمالی؛^{۱۰۶}

- مراسم دینی در اسلام معاصر: درباره آداب و رسوم شیعیان در آسیای

جنوبی؛^{۱۰۷}

- مراسم عاشورا در میان مسلمانان اهل سنت؛¹⁰⁸

- تعزیه: آیین‌های مذهبی و نمایش در ایران؛^{۱۰۹} این کتاب مجموعه ای از مقالات

نویسندگان غربی و ایرانی است.^{۱۱۰} از مقالات این مجموعه مقالات می‌توان به «تشیع و عاشورا در جنوب لبنان»^{۱۱۱} و «فلسفه تعزیه»^{۱۱۲} اشاره کرد؛

- تعزیه: شعائر و باورهای عمومی در ایران؛^{۱۱۳}
- بزرگداشت‌های اسلامی؛^{۱۱۴}
- تعزیه و نمایش‌های دراماتیک مذهبی در ادبیات ایرانی؛^{۱۱۵}
- یادداشت‌هایی بر تولیدات ادبی در مورد حسین بن علی (ع)؛^{۱۱۶}
- میان جشن و سوگواری: آیین‌های محرم در دوره صفوی.^{۱۱۷}

ب) مقالات

- زنجیر زنی و سینه زنی شیعیان: محرم و علمای شیعی؛^{۱۱۸}
 - عزاداری در استان بول اواخر قرن نوزدهم و اوائل قرن بیستم؛^{۱۱۹}
 - مراسم محرم و دیلماسی؛^{۱۲۰}
 - محرم در ایران: یادداشت‌هایی بر اسرار و مراسم؛^{۱۲۱}
 - مرثیه بر حسین (ع): عربی و فارسی؛^{۱۲۲}
 - اتحاد و جدایی: سمبول حسین (ع) در ایران؛^{۱۲۳}
 - دو تصویر از حسین (ع): سازش و انقلاب در یک روستای ایرانی؛^{۱۲۴}
- مجموعه مقالات تشیع: آموزه، اندیشه و معنویت.^{۱۲۵} تعدادی از مقالات این کتاب: عزاداری عاشورا به قلم دکتر محمود ایوب، روضه خوانی از ادوارد براون، تعزیه به قلم پیتر چلکواسکی و زیارت نوشته درایت دونالدسن؛
- دائرة المعارف معاصر جهان اسلام*. در این دائرة المعارف، سه مقاله «محرم» به قلم ورنن جمز شوبل، «کربلا» به قلم عبدالعزیز ساجدین و «عاشورا» به قلم پیتر چلکواسکی و مدخل «امام حسین (ع)» توسط محمود ایوب تهیه شده است.^{۱۲۶} این مقالات از نگاه مسائل جدید به حادثه عاشورا می‌پردازد.

آنچه گفته شد مختصری از مشخصات تحقیقات عاشورا پژوهی در غرب بود. با نگاهی اجمالی به نوع تحقیقات صورت گرفته این مسئله به چشم می‌آید که موضوع قابل توجه محققان غربی در مورد عاشورا بحث آیین‌ها و مراسم مرتبط با عاشورا در میان مسلمانان شیعی است. در این تحقیقات کمتر به فلسفه این حادثه، ریشه‌ها و علل آن پرداخته شده است.

نکته شایان ذکر اینکه باید میان نوشتارهای خبری و تحقیقات علمی تفاوت قائل شد. معمولاً نوشتارهایی که در مورد اسلام و تشیع در عرصه خبر و اطلاع رسانی در غرب منتشر می‌شود چندین برابر حجم مطالعات علمی است و متأسفانه میزان قضاوت افکار عمومی غرب با اسلام و تشیع نیز همین رسانه‌های غربی هستند.^{۱۲۷} تفاوت نگذاشتن میان دو حیطة مقالات رسانه‌ای و مقالات و نوشته‌های علمی اشتباه بزرگی است، زیرا اسلام شناسی رسانه‌ای در کل و شیعه‌شناسی رسانه‌ای به طور خاص آکنده از سوء برداشت‌های غربیان بوده و معمولاً از اسلام به صورت یک مشکل و زخم اجتماعی برای جهان یاد می‌شود.^{۱۲۸} در مورد مذهب شیعه رسانه‌های غرب به خصوص رسانه‌های آمریکا به صورت نمایشی بوالهوسانه شامل سینه زنی و مشت بلند کردن برخورد می‌کند.^{۱۲۹} چنانچه در مهم‌ترین سایت‌های خبری جهان در مورد کلمه «محرم» جست‌وجویی ساده انجام دهیم با انبوهی از اخبار و تصاویری که غالباً بوی خشونت، قتل، قمه زنی، تروریسم و کلماتی از این دست را دارند مواجه می‌شویم.

دانشمند فقید ادوارد سعید در آخرین کتاب خود از سری مطالعات شرقی یعنی **پویش** خبری **اسلام در غرب** به نقل از یکی از جراید غرب برای اذعان به کج فهمی غربیان از تشیع می‌نویسد: «هرجا شیعیان وجود داشته باشند درد سر وجود خواهد داشت»^{۱۳۰} و یا به نقل از کانال CBS در یکی از برنامه‌های شبانه‌های خود محرم را جشن معارضه حضرت محمد(ص) با رهبران جهان معرفی می‌کند که مسلمانان شیعی برپا می‌کنند و از مراسم عزاداری شیعیان به عنوان یک اجتماع برای شکنجه و آزار خودشان یاد می‌شود.^{۱۳۱}

با این وضع نباید انتظار داشت که نوشتن تعدادی کتاب و مقاله در خصوص تشیع و در مورد حادثه عاشورا در مراکز علمی و شخصیت‌های دانشگاهی غرب در مقابل انبوه این-اخبار و مقالات گمراه‌کننده، راه به جایی ببرند. از سوی دیگر حتی آثار علمی نیز-همان‌گونه که گذشت- نباید با نگاه تأیید کامل نگریسته شوند، چه اینکه نواقص، کاستی‌ها و محدودیت‌هایی که شیعه پژوهان غربی با آن مواجه هستند نیز قابل توجه است.

نکته قابل ذکر دیگر اینکه با مطالعه کتب و مقالات منتشر شده شیعه پژوهان غربی گاه به نظر می‌رسد نتایج حاصل از مطالعات این دسته از محققان با آنچه در واقعیت امر وجود دارد متفاوت است. این امر در برخی موارد باعث رنجش خاطر شیعیان گردیده و به تحقیقات مستشرقان نگاه بدبینانه‌ای پیدا می‌کنند؛ اما نباید از انصاف دور شد که در بسیاری موارد شیوه تحقیق ایشان علمی و پژوهشی است، به طوری که پس از مطالعه یک مقاله یا یک کتاب این شیعه پژوهان غربی، آنچه در مرحله اول باعث شگفتی ما می‌شود استفاده از حجم بزرگی از منابعی است که گاه حتی دسترسی آنها در کشور ایران به عنوان تنها کشور شیعی مطرح دنیا برای یک پژوهشگر به صورت رؤیایی شیرین است. نکته دیگری که از مطالعه تحقیقات صورت گرفته به دست می‌آید شیوه تحقیق مینیاتوری و جزء به جزء در مورد هر موضوع مورد بحث می‌باشد، به طوری که گاه احساس می‌کنیم در حال خواندن مقاله‌ای دایره‌المعارفی هستیم برعکس شیوه بسیاری از تحقیقات که به کلی گویی و نتیجه‌گیری‌های قطعی و عدم تکیه بر منابع کافی تأکید دارد.

شایان ذکر است که به نظر می‌رسد گرچه شیوه و روش تحقیق شیعه پژوهان غربی غالباً با رعایت سبک و سیاق علمی انجام می‌پذیرد، اما گاه به دلیل نادیده گرفتن شرایط و حوادث سیاسی و اجتماعی شیعه و عدم آشنایی با چند مبنای مهم اعتقادی شیعه مانند مسئله تقیه و نیز عدم توجه به مقتضیات برخی از ادوار تشیع، در نتیجه‌گیری تحقیقات خود دچار اشتباه شده و به بیراهه رفته‌اند.^{۱۳۲}

پی‌نوشت‌ها

1- برای مثال رك: المصطفی، شیبی، الصلّة بین التصوف و التشیع (بیروت، دارالاندلس، 1982م)، ج 1، ص 23 و احمد، وائل، هیئة التشیع (بیروت، دارالصفوه، 1994م)، ص 25 و 26 و احمد محمود صبحی، نظریة الامامة لدى الشيعة الاثنی عشریة (بیروت: دارالنهضة العربیة، 1411 ق). ص 47-49. در این اثر از اشترومان، ویل دورانت به عنوان صاحبان چنین دیدگاهی یاد شده است.

2- Shi'ite Studies.

3- محسن الویری، مطالعات اسلامی در غرب (تهران، انتشارات سمت، 1381)، ص 22؛ و نیز رك: عباس احمدوند، گزارشی کوتاه از چاپ و نشر قرآن کریم در غرب، آینه پژوهش، مرداد و شهریور 1380، ش 69، مقدمه.

4- مرتضی اسعدی، مطالعات اسلامی در غرب انگلیسی زبان (تهران، انتشارات سمت، 1381)، ص 25؛ الویری، همان، ص 23.

5- همان، ص 38؛ عباس احمدوند، همان، مقدمه.

6- اسعدی، پیشین، ص 1.

7- برای آشنایی بیشتر با این مبحث رك: غلام احیاء حسینی، شیعه پژوهی و شیعه پژوهان انگلیسی زبان (قم، انتشارات موسسه شیعه شناسی، 1387).

8- peter the venerable.

9- cluniac corpus.

10- رك: ریچارد سی مارتین، «پیشینه مطالعات اسلامی در غرب»، ترجمه سید حسن اسلامی، آینه پژوهش،

- ش 54، بهمن 1377، ص 25.
- 11- ارزینه لالانی، نخستین اندیشه‌های شیعی تعالیم امام باقر[ؑ]، ترجمه فریدون بدره‌ای (تهران، نشر فروزان روز، 1381) ص 7.
- 12- همان، ص 8.
- 13- رك: محسن الویری، «نقد نظریه‌ای در پیدایش شیعه اثنی عشری»، فصلنامه پژوهشی دانشگاه امام صادق، ش 2.
- 14- عبدالجواد فلاطوری، «تحقیق عقاید و علوم شیعی»، یادنامه علامه امینی، به اهتمام سید جعفر شهیدی و محمدرضا حکیمی (تهران، شرکت سهامی انتشار، 1352) ص 437.
- 15- Yule, Henry (Ed.), *The Travels of Marco Polo*, Dover Publications, (New York, 1983).
- 16- رك: علي اصغر حكمت، اسلام از نظرگاه دانشمندان غرب (تهران، انتشارات امیر کبیر، 1357) ص 199-201.
- 17-Rodolph Strouthmann.
- 18- رادولف اشتروتمان دانشمند آلمانی به سبب تحقیق درباره زیدیه و اسماعیلیه بسیار مشهور شد با آثاری مانند *رسائل و اشعار زید بن علی، شیعه و زیدیه*. در زمینه امامیه مهم‌ترین دستاورد وی کتاب *دوازده امامیان* است که در آن اندیشه شیعیان را مطرح نموده است. او همچنین مقالات متعددی درباره عقاید شیعه نگاشت که در ویرایش نخست *دایرة المعارف اسلام* آمده است. (رك: محسن الویری، پیشین، ص 138).
- 19- Louis Massignon.
- 20- در 25 ژوئیه 1883 در یکی از نواحی پاریس به دنیا آمد. در 1900 دیپلم ادبیات و فلسفه و در 1901 دیپلم ریاضی و یک سال بعد لیسانس ادبیات خود را

دریافت نمود. در سال 1904 دیپلم تحقیقات عالی خود را از سوربن اخذ کرد و در 1906 نیز مدرک زبان عربی خود را از مدرسه ملی زبان‌های شرقی گرفت و در همان سال اولین تحقیق خود را در باب شرق‌شناسی در مورد مراکش در 305 صفحه انجام داد. در سال‌های 1907 و 1908 در سفری که به عراق داشت با تشیع آشنا شد و در طول زندگی خویش در کنار علاقه‌اش به تصوف و به خصوص حلاج، به نگارش تحقیقاتی درباره مذهب شیعه پرداخت؛ از آن جمله می‌توان به این موارد اشاره کرد: مقالات «نصیریه» و «فهرست منابع درباره نصیریه» در **دایرة المعارف اسلام**، «فهرست منابع قرامطه»، «اصول شیعی خانواده بنی فرات»، «حضرت فاطمه (س) و جایگاه او در میان شیعه» و «مباهله در مدینه» و نوشتاری با عنوان «سلمان پاک و شکوفه‌های معنویت اسلام در ایران». (برای آشنایی بیشتر با او رک: عبدالرحمان بدوی، فرهنگ کامل خاورشناسان، ترجمه شکرالله خاکرند، دفتر تبلیغات اسلامی قم).

21- Henry Corbin.

22- ارزینه لالانی، پیشین، ص 7.

23- D.M.Donaldson.

24- بنابر اطلاعاتی که در وبسایت دانشگاه زنجان موجود است کتاب **مذهب شیعه** از دونالدسون از سوی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی با ترجمه عباس

احمدوند در دست چاپ می‌باشد. <http://www.znu.ir>

25 - در این اعلامیه جالب توجه آمده است: «تصویر کهنه‌ای که از اسلام به ما رسیده است و بر اثر خرافات و تهمت‌ها تغییر صورت یافته و خود مسیحیان این تصویر را از اسلام برای خویش بر ساخته‌اند باید طرد شود، و غرب تحت تربیت مسیحی باید به بی‌عدالتی‌هایی که در گذشته نسبت به مسلمانان مرتکب شده، اعتراف کند». (عباس احمدوند، **گذری بر**

- مطالعات شیعی در غرب، مقدمه، ص 5.*
- 26- ارزینه لالانی، *پیشین، ص 8.*
- 27- زابینه شمیتکه، *اندیشه های کلامی علامه حلی،* (مشهد، آستان قدس، 1378)، ص 15.
- 28- رک: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، *انقلاب اسلامی در پایان نامه های دانشگاهی جهان* (تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، 1378).
- 29- *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic world, Vol 2, PP. 150-151.*
- 30- Tabari, Muhammad ibn Jarir, *The history of al-Tabari: vol.19, The Caliphate of Yazid bn Muawiyah, L.K.A. Howard, Albany, Newyork, 1990.*
- 31- رک: دوایت، م. دونالدسن «کربلا مهمترین زیارتگاه شیعی»، ترجمه عباس احمدوند، فصلنامه *تاریخ اسلام، ش 19.*
- 32- در معرفی برخی شرق شناسان و امدار این منبع هستیم. عبدالحسین حاجی ابوالحسنی، محمد نوری، «نگاهی به عاشورا پژوهی در غرب»، *مجله کتاب ماه (کلیات)، ش 63 و 64.*
- 33- برای زندگی نامه و آثار وی نک: ابوالقاسم سحاب، *فرهنگ خاورشناسان،* (تهران: انتشارات سحاب، بی تا) ص 333.
- 34 "Der Tod des Husein ben Ali und die Rache", AGGW, 1883, SIV-VI.
- 35- فؤاد سزگین، *تاریخ التراث العربی: التدوین التاريخی،* تعریب محمود فهمی حجازی، (ریاض، بی تا، 1403) ص 128.
- 36- عنوان اصلی اثر *Islam in Murgun und Abemdian* است که آخرین چاپ آن مربوط به 1985 در برلین است. ماجرای حسین بن علی □ در جلد اول این چاپ آمده است.

37- Julius Wellhausen.

38- Gottengen.

39- Die Religios – Politischen Opositionen Partein Im Alten Islam, In Abhandlungen Der Kgl, Berlin, 1901.

40- این اثر را محمود افتخار زاده با عنوان تاریخ سیاسی صدر اسلام: شیعه و خوارج (تهران، دفتر نشر معارف اسلامی، 1375) ترجمه و منتشر کرده است.

41- Das Araabish Reich und sein stars, Berlin, 1902.

42- برای زندگی نامه و آرای ولهاوزن و نیز نقدهایی درباره او رک: نجیب العقیقی، *المستشرقون*، (قاهره، دارالمعارف، بی تا)، ص 724-725 و نیز مقدمه محمود افتخار زاده بر کتاب تاریخ سیاسی صدر اسلام.

43- Henry Lammens.

44- *Fatima et les filles De Mahomet*. (Scripta Pontificil Instituti Biblici).

45- رک: ترجمه عربی ویرایش نخستین *دایرة المعارف اسلام*: دایرة المعارف الاسلامیه، ج 7، ص 429.

46- L.Veccia Vaglieri.

47- Le Califat de Yazid ler.

48- Dwight M.Donaldson.

49- ترجمه و نقد کتاب *مذهب شیعه* از دونالدسون، پایان نامه دکتری عباس احمدوند در رشته تاریخ تمدن دانشگاه تهران بوده است.

50- رک: دوایت دونالدسن، «کربلا مهمترین زیارتگاه شیعی»، ترجمه عباس احمدوند، *فصلنامه تاریخ اسلام*، ش 19.

51- Alesandro Bausani.

52- برای آشنایی بیشتر رک: نصرالله نیکبین، فرهنگ جامع خاورشناسان مشهور، ج 1، ص 152-158 و نیز مجله *راهنمای کتاب*، ش 6، 1342.

-
- 53- Persia Religiosa, Milan, 1959.
- 54- Laura Veccia Vaglieri.
- 55- "Husayn b. Ali", The Encyclopedia of Islam.
- 56- Peter J. Chelkowski.
- 57- Chelkowski, P , *Ta'ziyeh: Ritual and Drama in Iran*, New York: NYU Press, 1979.
- 58- Chelkowski, Peter J. "*From Karbala to New York City: Ta'ziyeh on the Move* " TDR:The Drama Review- Volume49, Number4 (T188), Winter 2005, pp. 12-14.
- 59 - Chelkowski, P , *Muharram in south Trinidad*, Folia Orientalia, 29, 1992-1993 pp.55-64.
- 60- "Ashura" by Peter Chelkowski and "Karbala" by Abdulaziz Sacheden and Muharram by Vernon James Schuble and Husayn Ibn Ali by M. Ayoub and "Taziyah" by Chelkowski in the *Oxford Encyclopedia of Modern Islamic World*, ed John L. Esposito, Newyork 1995.
- 61- David Pinault.
- 62 - Religious Studies Department, Santa Clara University:
<http://www-relg-studies.scu.edu/index.html>.
- 63- *Horse of Karbala: Studies in South Asian Muslim Devotionalism..* Martin's Press, 2000.
- 64- *The Shiites: Ritual and Popular Piety in a Muslim Community.* New York: St. Martin's Press, 1992.
- 65- "*The Day of the Lion: Lamentation Rituals and Shia Identity in Ladakh.*" Ladakh Studies 12 (1999) 21-30.
- 66- "*Shi'ism in South Asia*" ,The Muslim World 87 (1997) 235-57.
- 67- "*Shi'a Muslim Men's Associations and the Celebration of Muharram in Hyderabad, India*" ,Journal of South Asian and Middle Eastern Studies 16 (1992) 38-62.
- 68- "*Self- Mortification Rituals in the Shi'i and Christian Traditions*" ,In *The Shiite Heritage: Essays in Classical and Modern Traditions* (ed. Lynda Clarke; New York: Global Publications /

Binghamton University, 2001) 375-88.

69- "*Muslim-Buddhist Relations in a Ritual Context: An Analysis of the Muharram Procession in Leh Township, Ladakh.*".

70- "*Zaynab bint 'Ali and the Place of the Women of the Households of the First Imams in Shiite Devotional Literature*" ,In *Women in the Medieval Islamic World* (ed. Gavin Hambly; New York: St. Martin's Press, 1998) 69-98.

71- "*Emotion and Art form in Contemporary Shia Muslim Ritual*" ,Paper presented at the Conference on Emotion and Religious Discourse, Santa Clara University, May 1998.

72- "*Shia-Sunni Relations: Possibilities of Reconciliation*" ,Paper presented at the American Institute of Pakistan Studies, Islamabad, Pakistan, March 2002.

73- "*We Are the Moths of Husain': Chapbook -Poems and the Performance of Muharram Rituals among Three Shia Men's Associations of Hyderabad, India*" ,Paper presented at the 23rd Annual Conference on South Asia, University of Wisconsin-Madison, November 1994.

74- "*Shiite Lamentation Liturgies of Modern India and Christian Penitential Guilds of Fourteenth-Century Italy and Germany: A Comparative Analysis*" ,Paper presented at the International Conference on Shi'i Islam, Philadelphia, PA, September 1993.

75- Kamran Aghaie. Email: kamrana@mail.utexas.edu

76- Center for Middle Eastern studies, University of Texas.

77- *Husayn and Zaynab: Models for Social and Political Movements in Modern Iran*, Thesis, 1999.

78- *The Women of Karbala: The Gender Dynamics of Ritual Performances and Symbolic Discourses of Modern Shi'i Islam.* (Austin: University of Texas Press, Nov. 2005) .

79- *The Martyrs of Karbala: Shi'i Symbols and Rituals in Modern Iran.* (Seattle: University of Washington Press, October 2004).

80- Dr. Mahmoud Mustafa Ayoub. Email: mayoub@temple.edu

- 81- پرفسور شیمیل خود تحقیقی با موضوع «کربلا و امام حسین» در زبان فارسی و ادبیات مسلمانان هند دارند:
- Annemarie Schimmel, *Karbala and the Imam Husayn in Persian and Indo-Muslim literature*, -Harvard University-Al-Serat, Vol XII 1986.
- 82- Annemarie Schimmel, advisor, -*Redemptive Suffering in Islam: A Study of the Devotional Aspects of 'Ashura' in Twelver Shi'ism*, 1975.
- 83- "Marathi and the Shi'i Ethos", *Alserat* 6 (1980): 22-29.
- 84- "Excellences of Imam Husayn in Sunni Hadith Tradition," in *Imam Husayn in Muslim Tradition*. London: Routledge and Keagan Paul, 1986, pp. 58-70
- 85- "Martyrdom in Christianity and Islam." In *Religious Resurgence: Contemporary Cases in Islam, Christianity, and Judaism*, eds. R. T Antoun and Mary E. Hegland, Syracuse, NY: Syracuse University Press, 1987, pp. 67-77
- 86- "Ashura'." In *Encyclopedia of Religion*, ed. M. Eliade
- 87- "Ashura'." In *Encyclopedia Iranica*, ed. Ihsan Yarshatar
- 88- Shiism: Doctorines, Thought and Spirituality.
- 89- ر. ک: انقلاب اسلامی در پایان نامه‌های دانشگاهی جهان.
- 90- Stanley Brush, *Husain, the Shiite Savior: an Analysis of the Muharram Commemoration*, Thesis, 1951.
- 91- Thaiss, Gustav, *Religious Symbolism and Social Change: The Drama of Husain*, Dissertation, Washington University, 1973.
- 92- *Redemptive Suffering in Islam: A Study of the Devotional Aspects of 'Ashura' in Twelver Shi'ism*, 1975.
- 93- *Karbala in Context: a Study of Muharram in Lucknow India*, Keith Guy Hjortshoj, Thesis, 1977.
- 94- Aghaie, K, *Husayn and Zaynab: Models for Social and Political Movements in Modern Iran*, Thesis, 1999.
- 95- Andrea Giacomuzzi, *Ziyarat: Gender, Class, Marginalization and*

Religious Rituals in Shii Iran, Thesis, 1999.

96- Ali Hussain, *A Developmental Analysis of Depiction of the Events in Karbala in Early Islamic History*, Thesis, 2001.

97- Denis Nassif, *The Cult of Martyrdom in Shiite Islam*, Thesis, 2002.

98- Rahimi, Babak, *Between Carnival and Mourning: Muharram Rituals and the Emergence of the Early Modern Iranian Public Sphere in the Safavi Period*, Florence, European University Institute, 2004.

99- Syed Akbar Hyder, *Reliving Karbala: Martyrdom in South Asian Memory*, Oxford University Press, 2006.

100- رك: اسعدي، پيشين، ص160 به بعد.

101- Chelkowski, Peter J. "From Karbala to New York City: *Ta'ziyeh on the Move* " TDR: The Drama Review- Volume 49, Number 4 (T188), Winter 2005, pp. 12-14.

102- The Art and Material Culture of Iranian Shiism.

103- Standard bearers of Hussein, Women commemorating Karbala.

104- Dr. Juergen Wasim Frembgen (Museum of Ethnology , Munich).

105- *The Horse of Imam Husain. Notes on the Iconography of Shiite Devotional Posters from Pakistan and North India.*

106- Vernon Schuble, Berkeley, *Karbala as Sacred Space among North American Shiite*, University of California Press, 1995.

107- Schuble, V, *Religious Performance in Contemporary Islam: Shi'i devotional Ritual in South Asia.*

108- Fier, Louis, *The Celebration of Ashura in Sunni Islam*, Columbia, S.C, 1993.

109- Chelkowski, P , *Ta'ziyeh: Ritual and Drama in Iran*, New York: NYU Press, 1979.

110- این اثر را داود حاتمی به فارسی ترجمه و با عنوان تعزیه هنر بومی پیشرو ایران منتشر کرد: (تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، 1367).

111- Mazzaoui, Michel M. *Shi'ism and Ashura in south Lebanon*, pp 228-37, in *Ta'ziyeh: Ritual and Drama in Iran*, New York: NYU Press, 1979.

112- Baktash, Mayel, *Ta'ziyeh and its Philosophy*, pp 95-12, in, *Ta'ziyeh: Ritual and Drama in Iran*, New York: NYU Press, 1979.

113- Peterson, Samuel, *Ta'ziyeh: Ritual and Popular Beliefs in Iran*, Ed, Milla Cozart Riggo, Hartford, Conn, Trinity College, 1988.

114- G,E, Von Grunebaurn, *Muhammadan Festivals*, London, 1958.

115- Ettore Rossi and Alessio Bombaci, *Elenco di drama Religiosi Persiani*, , Vatican, 1961.

116- Kanazi, George, *Some Notes on the Literary Output of Hussein ibn 'Ali*. Zeitschrift der Morgenlandischen Gesellschaft, 2000.

117- *Between Carnival and Mourning: Muharram Rituals and the Emergence of the Early Modern Iranian Public Sphere in the Safavi Period*, Babak Rahimi, Florence, European University Institute, 2004.

118- Werner Inde, *The Flagellation: Muharram and The Shiite Ulema*, Der Islam, V55, No1, March 1978.

119- Glassen, E. *Muharram-ceremonies (Azadari) in Istanbul at the end of the XIXth and the beginning of the XXth century*, Paris: Institut Francais de Recherches en Iran & Institut Francais d'Etudes Anatoliennes, 1993, (Bibliothèque Iranienne, 42; Varia Turcica, 24) pp.113-129.

120- Calmard, J. *Muharram ceremonies and diplomacy (a preliminary study)*, Qajar Iran: political, social and cultural change 1800-1925. Ed. E.Bosworth & C.Hillenbrand, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1983 pp.213-228.

121- Bogdanov, L. *Muharram in Persia. (Some notes on its mysteries and ceremonies)*, Visva-Bharati Quarterly 1 (1923-4) pp.118-127.

122- Clarke, L, *Elegy (Marthiya) on Husayn: Arabic and Persian*, University of Toronto. Al-Serat, Vol XII 1986.

123- Thaiss, Gustav, *Unity and Discord: The symbol of Husayn in*

Iran, In *Iranian Civilization and culture: Essays in Honor of the 2500th Anniversary of the founding of the Persian Empire*, edited by Charles J. Adams, 111-20. Montreal: McGill University, 1973.

124- Hegland, Mary, Elaine, *Two Images of Husain: Accommodation and Revolution in an Iranian Village*, In *Religion and politics in Iran* Edited by Nikki R. Keddie, 218-35. New Haven, Conn: Yale University Press, 1983.

125 - *Shiism: Doctorines, Thought and Spirituality*. NYU Press, 1988.

126- *Ashura* by Peter Chelkowski and *Karbala* by Abdulaziz Sacheden and *Muharram* by Vernon James Schuble and *Husayn Ibn Ali* by M. Ayoub and *Taziyah* by Chelkowski in the *Oxford Encyclopedia of Modern Islamic World*, ed John L. Esposito, New York 1995.

127- برای مثال به سوء استفاده این سایت اسرائیلی از تصاویر مراسم قمه زنی رجوع کنید: www.israeluniverse.com/headlines-mar04.html

128- ادوارد سعید، *پوشش خبری اسلام در غرب*، ترجمه عبدالرحیم گواهی، (تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، 1378)، ص 5.

129- همان، ص 26.

130- همان، ص 69.

131- همان، ص 171.

132- به طور مثال رک: محسن الویری، نقد نظریه ای در پیدایش شیعه اثنی عشری، و قاسم جوادی، نقد کتاب دوره شکل گیری فقه شیعه: گفتمان حدیث بین قم و بغداد از دکتر نیومن (چاپ نشده).

فهرست منابع
الف) منابع فارسی
کتاب

- الویری، محسن، *مطالعات اسلامی در غرب*، تهران، انتشارات سمت، 1381.
- اسعدی، مرتضی، *مطالعات اسلامی در غرب انگلیسی زبان*، تهران، انتشارات سمت، 1381.
- بدوی، عبدالرحمان، *فرهنگ کامل خاورشناسان*، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، بی‌تا.
- حسینی، غلام احیا، *شیعه پژوهی و شیعه پژوهان انگلیسی زبان*، قم، انتشارات موسسه شیعه شناسی، 1387.
- سعید، ادوارد، *پوشش خبری اسلام در غرب*، ترجمه عبدالرحیم گواهی، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، 1378.
- سحاب، ابوالقاسم، *فرهنگ خاورشناسان*، شرح حال و خدمات دانشمندان ایران شناس و مستشرقین، تهران، انتشارات سحاب، 1356.
- شمیتکه، زابینه، *اندیشه‌های کلامی علامه حلی*، مشهد، آستان قدس، 1378.
- الشیبی، کامل مصطفی، *الصلة بین التصوف و التشیع*، بیروت، دارالاندلس، 1982م.
- العقیقی، نجیب، *المستشرقون*، قاهره،

- دارالمعارف، 1981 م، جلد 3.
- فلاطوری، عبدالجواد، «تحقیق عقاید و علوم شیعی»، **یادنامه علامه امینی**، به اهتمام سید جعفر شهیدی و محمدرضا حکیمی، ص 437، تهران، شرکت سهامی انتشار، 1352.
- فؤاد سزگین، **تاریخ التراث العربی، فی التدوین التاریخی**، تعریب محمود فهمی حجازی، ریاض، [بی‌نا]، 1403 ق.
- لالانی، ارزینه، **نخستین اندیشه‌های شیعی: تعالیم امام باقر**، تهران، نشر فروزان روز، 1381.
- مادلونگ، ویلفرد، **جانشینی حضرت محمد**، ترجمه احمد نمایی و دیگران، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، 1377.
- وائلی، احمد، **هویه التشیع**، بیروت، دارالصفوه، 1994 م.
- ———، **تعزیه هنر بومی‌پیشرو ایران**، ترجمه داود حاتمی، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، 1367.
- ولهاوزن، یولیوس، **تاریخ سیاسی صدر اسلام، شیعه و خوارج**، تهران، دفتر نشر معارف اسلامی، 1375.
- ———، **اسلام از نظرگاه اندیشمندان غرب**، ترجمه و حواشی علی اصغر حکمت، تهران، انتشارات امیرکبیر، 1357.
- ———، **فرهنگ خاورشناسان**، تألیف گروه مولفان و مترجمان، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، 1376.
- مرکز اسناد انقلاب اسلامی، **انقلاب اسلامی در پایان نامه‌های دانشگاهی جهان**، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، 1378.

مقالات:

- احمدوند، عباس، «گذری بر مطالعات شیعی در غرب»، **مجله مقالات و بررسی‌ها**، دفتر 63، انتشارات

- دانشکده الهیات دانشگاه تهران، 1377.
- احمدوند، «گزارشی کوتاه از چاپ و نشر قرآن کریم در غرب»، آینه پژوهش، مرداد و شهریور 1380، شماره 69.
- الویری، محسن، «نقد نظریه ای در پیدایش شیعه اثنی عشری»، *فصلنامه پژوهشی دانشگاه امام صادق*، ش 2.
- الویری، محسن، «ایران شناسی: تعامل و تفاوت رویکردها با اسلام شناسی و شرق شناسی»، *خلاصه مقالات نخستین همایش ملی ایران شناسی*، تهران، دایره سبز، 1381.
- «امامیه از منظر غربیان» سایت الشیعه:
[http:// www. Al- shia.com/html/far/khavar/maqalat/emameeh_qarb.htm](http://www.Al-shia.com/html/far/khavar/maqalat/emameeh_qarb.htm).
- حاجی ابوالحسنی، عبدالحسین و محمد نوری، «نگاهی به عاشورا پژوهی در غرب»، *مجله کتاب ماه (کلیات)*، ش 63 و 64.
- دونالدسن، دوایت، «کربلا مهمترین زیارتگاه شیعی»، ترجمه عباس احمدوند، *فصلنامه تاریخ اسلام*، ش 19.
- ریچارد، سی مارتین، «تاریخچه مطالعات اسلامی در غرب»، ترجمه سید حسن اسلامی، *آینه پژوهش*، ش 54، بهمن و اسفند 1377.
- عباسی، مهرداد و آقایی، سید علی، «امامان شیعه در دایرة المعارف اسلام»، *کتاب ماه دین*، ش 74-75، آذر و دی 1382.
- کولبرگ، اتان، «مطالعات غرب در خصوص اسلام تشیع»، *مجموعه مقالات کنفرانس «تشیع، مقاومت، انقلاب» مارتین کرامر*، دانشگاه تل آویو، 1984.
- _____، «گزارش سلسله نشست‌های بنیاد ایران شناسی»، *روزنامه شرق*، سال سوم، ش 754، دوشنبه 18 اردیبهشت 1385.

(ب) منابع انگلیسی

- The Formative Period of Twlever Shiism: Hadith as Discourse between Qom and Baghdad, Andrew Newman, Richmond, Curzon, 2000.
 - The Oxford Encyclopedia of Modern Islamic World, ed John L. Esposito, Newyork 1995.
 - Early Shi'I Thought: the Teachings of Imam Muhammad al-Bahir. New York, 2000.
 - International Journal of Shi'i Studies (IJSS).
 - Journal of Qur'anic Studies.
 - The Journal of south Asian and Middle Eastern Studies.
 - The International Society for Iranian Studies (ISIS).
 - The London Middle East Institute (LMEI).
 - The School of Oriental and African Studies, University of London.
 - Center for Middle Eastern studies, University of Texas.
 - The Institute of Advanced Studies of The Hebrew University of Jerusalem.
 - Yule, Henry (Ed.), The Travels of Marco Polo, Dover Publications, New York, 1983.
 - Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London. Vol.LXIV Part 2 2001.
 - Journal of Semitic Studies © 2003 by University of Manchester.
 - Library and Archives Canada کتابخانه و آرشیو ملی (کانادا): <http://www.collectionscanada.ca/index-e.html>
- (ج) سایت‌های دانشگاه‌ها و مراکز اسلام‌شناسی و شیعه پژوهی
- . (دانشگاه لنکستر) www.lancs.ac.uk
 - . (دانشگاه منچستر) www.mmu.ac.uk
 - . (مؤسسه مطالعات اسماعیلی) www.iis.ac.uk
 - . (دانشگاه بریستول) www.bristol.ac.uk

- www.princeton.edu (دانشگاه پرینستون).
- www.yale.edu (دانشگاه ییل).
- www.anu.edu.au (دانشگاه ملی استرالیا).
- www.unimelb.edu.au (دانشگاه ملبورن).
- www.biu.ac.il (دانشگاه بار ایلان).
- www.haifa.ac.il (دانشگاه حیفا).
- www.ol.huji.ac.il (دانشگاه عبری اورشلیم (بیت المقدس)).
- www.sheffield.ac.uk (دانشگاه شفیلد).
- www.soas.ac.uk (دانشگاه لندن (مدرسه مطالعات آسیایی و آفریقایی (سوآس)).
- www.leeds.ac.uk (دانشگاه لیدز).
- www.cam.ac.uk (دانشگاه کمبریج).
- www.gla.ac.uk (دانشگاه گلاسکو).
- www.nottingham.ac.uk (دانشگاه ناتینگهام).
- www.asu.edu (دانشگاه آریزونا).
- www.osu.edu (دانشگاه اوهایو).
- <http://mec.sas.upenn.edu/> (دانشگاه پنسیلوانیا (مرکز (مطالعات شرقی)).
- www.artsci.villanova.edu (دانشگاه ویلانوا (ایالت پنسیلوانیا)).
- www.ucla.edu (دانشگاه کالیفرنیا - لوس آنجلس).
- www.harvard.edu (دانشگاه هاروارد).
- www.ysu.edu (دانشگاه یانگزتاون).
- www.iranheritage.org (بنیاد میراث ایران).
- www.iranianstudies.net (مرکز مطالعات ایرانی).
- www.belmont.edu/ (دانشگاه بلومنت).
- <http://uts.cc.utexas.edu/> (مرکز مطالعات شرقی دانشگاه (تکساس)).

(تگزاراس).

<http://www.brill.nl/> (انتشارات بریل - لیڈن هلند).

www.concordia.ca (دانشگاه کنکورڈیا).

. (دائيرة) <http://www.al-islam.org/encyclopedia/index.html>

. (المعارف اینترنتی شیعه).

http://lem.vjf.cnrs.fr/fichecerl/Amir_Moezzi.html.